

Bartók István

Adalék a XVIII. századi magyar egyházi
retorika történetéhez:
Gombási István prédikációelméleti munkássága

Gombási István XVIII. századi erdélyi református lelkész aligha tartozik irodalomtörténetünk ismertebb alakjai közé. Életéről alig tudunk valamit, munkásságának néhány részterülete kevés alkalommal ihletett egy-egy szakembert frásra. Nyomtatásban két kötetben 50 prédikációja jelent meg (nagy-részt fordítások), ezeken kívül egy temetési beszéde maradt fenn egy gyűjteményben; lefordította F. J. Ostervald (1663–1747) neuchâtel-i egyházi írónak a papi hivatásról szóló munkáját.

A XVIII. századi magyar gondolkodáshoz Gombási vaskos kötetei olyan jellemző példákkal szolgálnak, amelyek vizsgálata az ismert kulturális jelenségeket újabb adalékokkal világíthatja meg. Forrásai, hivatkozásai a protestáns német–francia orientációt példázzák. Tanulságos jelek mutatják vallási toleranciáját, természettudományos érdeklődését, a magyar nyelv művelés iránti elkötelezettségét. Több megjegyzése utal rá, hogy fordítói tevékenységén kívül a magyarított művek értékelése, a fordításirodalom elméleti kérdései is érdekelték.

A prédikáció teóriájával foglalkozó tevékenységének legfőbb dokumentuma a franciából készült Ostervald-fordítás.¹ A „Papi Szent Hivatalról” szóló mű első része a prédikációelmélet, 175 lap terjedelemben. A továbbiakban „az Ifjak’ Tanításokról” és „az Ekklesia’ Igazgatásáról” van szó. Gombásinak a prédikációhoz kapcsolódó nézeteiről az egyes részekhez fűzött jegyzetekből, valamint a bevezetőből tájékozódhatunk. Sokat árulnak el e témáról a prédikációs kötetek előljáró beszédei, továbbá a szövegekhez csatolt magyarázatok. A protestáns egyházi retorika hagyományaihoz képest sem az eredeti mű, sem a fordító szubjektív interpretációi nem nyújtanak korszakalkotó újdonságot. Ezért nem is szükséges a rendszer egészét vagy szokványos részmegoldásokat ismertetni – inkább egy-két olyan vonást célszerű kiemelni, amelyek meggyőzhetnek róla, hogy Gombási munkássága megérdemli a figyelmet.

Alapos prédikációelméleti iskolázottságról árulkodik az a magabiztosság, ahogyan Gombási mozog az ars concionandi témakörébe tartozó fogalmak között. Szerzőnk fölényes áttekintéssel bír az egymástól nehezen elkülöníthető területek fölött, a részletek elmélyült ismerete mellett jellemző az anyag egészének bizonyos jó értelemben vett távolságtartással való kezelése. Mindezeket egyetlen példával illusztráljuk: a nemzetközileg több mindenre használt

methodus terminus különböző jelentéseinek világos elkülönítésével, megmutatva, milyen értelemben alkalmaz a szerző különböző magyar szakkifejezéseket.

„Nem mindenkor azon egy *rendet* (*Methodust*) kell követni... Külömbözőeknek kell lenni a' Sz. Beszéllgetések' *rendének* a' Homiliák' *rendétől*.” – tolmácsolja szerzőnk Ostervaldot. A homilia–sermo-szembenállásról van szó, azaz a leg-szélesebb tömegek számára is érthető, egyszerű, világos igehirdetés és a művelt közönségnek szánt, irodalmi babérokra is pályázó, tudós orációk kettősségéről. Minden igényesebb prédikációelméleti traktátus együttesen tárgyalja a két típust, amelyek céljukban, témájukban, szerkezetükben, stílusukban különböznek egymástól. Gombási a homilia Ostervald-féle magyarázatához hozzáfűzi: „Tapasztaltam én ennek, kivált Falu-helyen igen nagy hasznát.” Gombási prédikációs kötetait elsősorban az egyszerű népnek ígét hirdető lelkészársainak szánta mintául, ezért a fordítandó prédikációk kiválasztásában is ügyelt a homiliák és a sermók *rendjének* megkülönböztetésére, hiszen „Olyan Munkát fordítván-meg, a' mellyet az Auktorok Fényes Auditoriom előtt mondtak el, a' szegény tudatlan Halgató semmit nem épül leg-szebben el-kongott Prédikáziójokból-is.” A kötetekbe felvett saját prédikációit is a falusi közönségnek szánja, ezért kerül a városokban divatozó szónoklatok felesleges sallangjait, hiszen „A' Kösség az e' féle Tsemegén nem kapdál.”² Ugyanakkor Gombási bizonyára nem vallott szégyent a „Fényes Auditoriom” előtt sem: a Kemény Miklós temetésén elhangzott gyászbeszédében a „Méltóságos Atyafiak, Úri Vérségek” és „más jelenlévő M. Keservek” vigasztalása közben nem fukarkodik a latin citátumokkal, magasröptű eszmefuttatásokkal, gyakran idézi vagy emlegeti a költőket és más bölcseket Enniustól Leibnizig – ahogyan ezt az ilyen körülmények között alkalmazandó *rend* megkívánja.³

A *methodus*, mint prédikációelméleti terminus, nemcsak *rendet*, azaz típust, fajtaságot jelenthet, hanem *módot*, azaz módszert, eljárást is. Kiderül ez abból az előszóból, amelyben szerzőnk a különböző módszereket hasonlítja össze: „Hogy az Angliai Prédikálás *módja*... más Prédikálás-*módjánál* (: nevezetesen a' Tilliana *Methodusnál*) elébb-való legyen, megmutogatta T. Hollebeek Uram, Lejdai nagy hírű Profëssor, egy szép ezen Matériáról írt Dissertáziójában...” (Érdekes megfigyelni, hogy az angol és holland mintaképek mellé hogyan zárkózik fel a német és a francia nyelvterület: Gombásinak a minta az előző századból eredő amesiánus vonal, de arról ír, hogy az angolnál fontosabb németül és franciául tudni, mivel úgyis az „Angolok nevezetesebb munkáik leg ottan fordíttatnak Frantz és Német nyelvekre.”) Kötetébe mindazonáltal különféle módszerek szerint készült beszédek vesz fel, mivel „nem-is azon egy Prédikálás' *módja* tettzik mindeneknek. Kívántam azért, a' magát kedveltető külömb-külobbféle *Módokkal* a' te Gustusodnak-is [Kedves Olvasó] kedvét keresni.”⁴

A kutatás számára Gombási prédikációelméleti munkásságáról az Oster-

vald-fordítás a kommentárokkal és a szerző egyéb műveinek jegyzeteivel, bevezetéseivel együtt adhat teljes képet. A kortársak és a figyelmes utódok viszont legnagyobb gyakorlati hasznát a magyarul olvasható kézikönyvnek vehették. Ennek legfőbb jelentősége abban áll, hogy közel másfél évszázaddal az első magyar nyelvű retorikai tankönyv, Medgyesi Pál homiletikája után ez a következő átfogó, rendszeres magyar nyelvű egyházi retorika. Az irodalomelmélet kisebb részterületeire vonatkozó magyar nyelvű fejtegetések láttak napvilágot a két mű között, összefoglaló művek azonban magyarul nem jelentek meg. Martonfalvi Tóth György és Szilágyi Tönkö Márton XVII. századi szakrális retorikái igen magas színvonalú, igényes munkák; Kaprinai István XVIII. századi egyházi szónoklattana „a korszak biztosan eredeti szerkesztésű irodalomelméleti kézikönyve”, „a kor legjelentősebb retorikai műve”⁵ – de mindhárom mű latinul íródott.

Gombási István változtatás nélkül fordította le Ostervald művét, így a szerkesztés önállóságában nem veheti fel a versenyt elődeivel – jóvoltából azonban ismét magyarul váltak olvashatóvá a beszéd elkészítésének szabályai. Ha kiváló felkészültsége, alapos munkája mellett ezt a tényt is figyelembe vesszük, szerzőnk talán megérdemel egy szerény helyet a magyar irodalomelmélet történetében.

- 1 *A' Papi Szent Hivatal gyakorlásáról való trakta... fordított, holmi Jegyekkel és szükséges Toldalékokkal meg-bővítve M. Vása-hellyi GOMBÁSI István által*, Kolozsvár, 1784.
- 2 *Harmintz-négy Prédikáziók, melyeket nagyobbban Frantzia és Német Nyelvekből Tolmátsolt, és Szükséges jegyzetekkel ki-világosítván, Világ eleibe botsátott GOMBÁSI István*, Kolozsvár, 1784.
- 3 *Mind a' Jókat, mind a' Gonoszokat az Istentől örömmel vett Jób... az Emlékezet Köveiből épült Tisztetség Temploma... c. kötetben*, Kolozsvár, 1778.
- 4 *Egynéhány válogatott, és szükségesebb matériákra való Prédikáziók. Melyeket Frantz és Német Nyelvekből Magyarra fordított, és holmi Jegyzetekkel meg-bővítve, közönséggé tett GOMBÁSI István*, Kolozsvár, 1779.
- 5 *A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek*. Írta és összeállította Tarnai Andor és Csetri Lajos, Bp. 1981. 192.